

Življenje polno smisla

Ob tretji obletnici smrti Milana Komarja

»Človek se ne rodi kot popolna stvar, ampak je nekakšen zasnutek. Mora šele postati. Vsa človeška narava kliče po tej popolnosti, hoče se izpopolniti, dozoreti, rasti, resnično biti človek, udejanjiti svoje možnosti in se uresničiti. To, kar je zahteva človekove narave, je hkrati tudi dinamizem, vendar te zahteve ni mogoče uresničiti izven resnice. Samo v smeri resnice je ta uresničitev sploh mogoča.«

Milan Komar

Izvleček

Milan Komar se je rodil v Ljubljani (1921), a je otroška leta preživel v Škofji Loki. V prispevku pišemo o njegovi erudiciji, njegovem poznavanju stare, srednjeveške a tudi moderne filozofije. Orisana je njegova življenjska pot, predvsem pa je govor o njegovem vseživljenjskem raziskovalnem delu, reperiodizaciji zgodovine moderne filozofije, zaradi česar je bolj znan v tujini kakor v domovini. Omenimo tudi njegove Škofjeloške sonete, saj v njih ni najti le reminiscenc na otroška leta, ampak poudarek, da se v njih nahaja že vsa osnova za njegova poznejša razmišljanja. Podatkom o njegovih slovenskih in španskih publikacijah je dodano nekaj značilnosti njegove osebnosti. Umrli je v Argentini (2006), pokopan je na ljubljanskih Žalah.

Abstract

A meaningful life

On the occasion of the third anniversary of the death of Milan Komar

Milan Komar was born in Ljubljana (1921), but spent his childhood in Škofja Loka. The contribution discusses his erudition, his familiarity with ancient, medieval and also modern philosophy. His life is outlined, and above all, the contribution tells of his lifelong research work, his re-periodisation of the history of modern philosophy, because of which he is better known abroad than at home. It also tells of his Škofja Loka sonnets, since they not only contain reminiscences of his childhood years, but it is stressed that in them is found all the foundations of his later thinking. Some of the characteristics of his personality are added to data concerning his Slovenian and Spanish publications. He died in Argentina (2006), and is buried in Ljubljana's Žale cemetery.

Dr. Milan Komar se je rodil v Ljubljani, 4. junija 1921, kot sin primorskih beguncev po 1. svetovni vojni. Starša: Ludvik, rojen v Logu pri Trstu in Cecilija, roj. Blažič iz Kostanjevice pri Kanalu. Osnovno šolo je obiskoval v Skofji Loki, klasično gimnazijo v Ljubljani. Leta 1939 je maturiral, študiral pravo na ljubljanski univerzi (bil predsednik visokošolskega društva Pravda) in nato v Torinu (Italija), kjer je bil decembra 1942 promoviran za doktorja prava.

Dr. Milan Komar

Na ljubljanski univerzi je leta 1941 prejel Svetosavsko nagrado za razpravo iz cerkvenega prava o jugoslovanskih škofijskih sinodah. Filozofijo je najprej študiral zasebno v Ljubljani (Aleš Ušeničnik, Josip Turk, Evgen Spektorski) in Torinu (Fran Walland, Giuseppe Gemellaro, Carlo Mazzantini). Kot visokošolec v Sloveniji je objavljaval v različnih publikacijah: Dom in svet, Domoljub itn.

Leta 1945 se je umaknil iz domovine in leta 1948 odpotoval z ženo in dvema hčerka v Argentino, kjer se je najprej preživljal z ročnim delom. Že kmalu je opravil študije za diplomu profesorja filozofije in pedagogike in začel poučevati na raznih znanstvenih inštitutih (Instituto Superior de Cultura Religiosa, Instituto de Cultura Hispánica ipd.) Vse od leta 1959, od ustanovitve Argentinske katoliške univerze (Universidad Católica Argentina), je bil njen titularni profesor za zgodovino moderne filozofije ter etike. Nekaj let je bil tudi dekan filozofske fakultete.

Objavljaval je v argentinskih publikacijah (Criterio, Sapienza, Universitas, Sur, Psychologica, Psicología Médica, Valores ...) in tudi slovenskih (Meddobje, Vrednote, Tednik in Zborniki Svobode Slovenije).

Njegova študijska pot je šla od predkantovskega filozofa Christiana Wolffa, najbolj sistematičnega predstavnika racionalizma, prek Kanta do Hegla, zadnja leta pa se je skupaj z italijanskima filozofoma Michele Federicom Sciacco in Augustom del Nocejem ter poljskim Stefanom Swiezawskim - učencem Etienna Gilsona - ukvarjal predvsem s svojo življenjsko nalogo: reperiodizacija zgodovine moderne filozofije. Z del Nocejem in Swiezawskim si je dopisoval.

Komar - edini Slovenec v Argentini, ki se že od leta 1963 pojavlja v argentinskem *Who is Who* - je bil poročen z gospo Majdo, roj. Ahačič, in bil oče šestih otrok. Živel je v mestu Boulogne sur Mer v provinci Buenos Aires, kjer je 20. januarja 2006 tudi umrl.

I

Milan Komar je mislec in učitelj, človek, ki hoče »contemplata aliis tradere«, domišljene, spoznane resničnosti posredovati drugim - in to predvsem z govorno besedo. Prav zato se je le majhen del njegovega miselnega ustvarjanja izrazil v pisani besedi. Kljub temu je napisal v slovenščini skoraj stotino razprav, meditacij, esejev, izdal je tudi knjigo

Pot iz mrtvila.¹ Leta 1999 je v Sloveniji izšla dopolnjena izdaja,² tokrat že s prvimi komentariji o njegovem delu ter z bibliografijo. V naslednjih letih sta v Sloveniji izšli še dve zbirki razmišljanj: *Razmišljanja ob razgovorih* in *Iz dolge vigilije*.³ Se za časa njegovega življenja je po slovenski osamosvojitvi prišlo do ponatisa nekaterih njegovih člankov. *Država je v nas samih* – razmišljanje o samostojnosti naše države, napisano leta 1958 (!) – je bilo v matici po osamosvojitvi večkrat ponatisnjeno, tako tudi *Vera in kultura*. Izšel je tudi prevod njegove knjige *Orden y Misterio* (Red in misterij).⁴

Komarjevi najbližji učenci, privrženci njegove filozofske usmeritve, ki ima v Argentini ime Escuela de Komar /Komarjeva šola, so ustanovili Fundación Emilio Komar in pa Centro de Estudios Humanísticos y Filosóficos 'Sabiduría Cristiana'. Namen obeh je prek tečajev, simpozijev, predavanj in publikacij propagirati izsledke Komarjevega nauka, krščanskega realizma, »zbirati, ohraniti in čuvati njegova napisana dela – objavljena ali ne – in širiti filozofov, tako pisani kakor v tečajih, simpozijih in predavanjih, govornjeni nauk, posnet na trak ali registriran s kakršnimikoli drugimi mediji.«

Desetletja je poučeval tudi na Medicinski fakulteti državne univerze, psihiatrom in psihologom je razlagal klasično filozofijo o človeku, njegovi duši in etičnih vprašanjih.⁵ Skoraj vsa njegova predavanja po raznih tečajih so bila posneta in Fundación Emilio Komar jih izdaja v knjižni obliki; doslej je izšlo petnajst knjig.⁶ Nekatere so manjšega obsega, *El tiempo y la eternidad* (Čas in večnost) pa obsega več kot 500 strani.

Že pred mnogimi leti ga je argentinski CONSUDEC (Svet za katoliško vzgojo) odlikoval z redom *Del divino maestro*, leta 1992 je od papeža Janeza Pavla II prejel red koman-danta viteškega reda sv. Gregorija Velikega. Od leta 1995 sta skupaj s filozofom Juliánom Mariásom, najbolj znanim učencem Ortege y Gasseta, edina častna člana Argentinskega medicinskega društva. Leta 1998 je od ljubljanskega metropolita dr. Franca Rodeta prejel odličje sv. Cirila in Metoda, leto dni pred smrtjo pa je mu je Ljubljanska univerza podelila

- 1 Milan Komar: *Pot iz mrtvila*, Buenos Aires, 1965.
- 2 Milan Komar: *Pot iz mrtvila*, Ljubljana, 1999.
- 3 Milan Komar: *Razmišljanja ob razgovorih*, Ljubljana, 2000. – *Iz dolge vigilije*, Ljubljana, 2002.
- 4 Milan Komar: *Red in misterij*, Ljubljana, 1996. Prevedla Marija Debevec Simčič in Zorko Simčič
- 5 Komar je sodeloval tudi z Mednarodnim uradom za duševno zdravje v Ženevi, odvisnem od OZN–Gl. Zorko Simčič, *Pogovor z Milanom Komarjem v knjigi Iz dolge vigilije*.
- 6 V glavnem gre za transkripcije, kdaj krajših, kdaj vse leto trajajočih, tečajev, ki so bili posneta na trak, avtorizirani in jih pod uredništvom njegovih najbližjih sodelavcev objavlja Center za humanistične in filozofske studije. Ta center deluje v okviru že omenjene ustanove, kolikor nam je znano edine znanstveno raziskovalne fundacije v tujini, imenovane po kakšnem našem rcjaku – Doslej je izšlo petnajst knjig. *Orden y Misterio* (Red in Misterij), *Vida llena de sentido I* (Življenje polno smisla I), *Vida llena de sentido II* (Življenje polno smisla II), *La vitalidad intelectual* (Intelektualna vitalnost), *Los problemas humanos de la sociedad opulenta* (Človečanski problemi potrošniške družbe), *Modernidad y posmodernidad* (Moderna in postmoderna), *El tiempo humano* (Človeški čas), *El tiempo y la eternidad* (Čas in večnost), *El Nazismo. una perspectiva transpolítica* (Nacizem, v transpolitični perspektivi), *El Fascismo. una perspectiva transpolítica* (Fašizem, v transpolitični perspektivi), *Criptoidealismo en la cultura contemporánea* (Kriptoidealizem v sodobni kulturi), *Silencio en el mundo* (Tišina v svetu), *La verdad como vigencia y dinamismo* (Resnica kot veljava in dinamizem), *La estructura del Diálogo* (Struktura dialoga) in *Vivir desde el Don* (Življenje kot Dar).

naziv »častnega senatorja Univerze v Ljubljani.« V utemeljitvi za priznanje, ki sta jo pripravila profesorja Teološke fakultete Robert Petkovšek in Janez Juhant, je bilo med drugim rečeno, da »v nasprotju z novoveško filozofijo Komar to razume kot mišljenje, usmerjeno k stvarnosti« in da je na tomistični realizem postavil tudi antropologijo in etiko. Poudarjeno je bilo, da se je vse življenje ukvarjal s temami, ki posegajo v samo jedro družbene problematike, in »ima pretanjen odnos do slovenskega jezika, kar se kaže v njegovi filozofski terminologiji in slogu.«

II

Ob izidu njegove prve knjige v Sloveniji, *Poti iz mrtvila*, so bili bralcem v domovini dani prvi podatki o našem mislecu. Pisec teh vrstic je v zapisu *Ob prvem izidu esejev Milana Komarja v Sloveniji* podal kratke življenjske podatke in nekaj osnovnih informacij o njegovem delu. Poudaril sem, da je Komar kot mislec znan v Argentini predvsem po svojih predavanjih, da pa je tudi njegov objavljeni opus, tako v špansko govorečem okolju kakor v tujih filozofskih krogih, vzbudil pozornost.

Žal še danes velja, da je Komar bolj znan v tujini kakor v Sloveniji, saj je – kljub trem knjigam njegovih slovenskih esejev in razprav, kljub petnajstim španskim knjigam – šele pred kratkim našel mesto v Velikem slovenskem biografskem leksikonu *Osebnosti*.

Vsa leta je bil tudi tesno povezan s slovensko skupnostjo v Buenos Airesu: kot pisec razprav in predavatelj pri Slovenski kulturni akciji, pri Katoliškem akademskem [visokošolskem] starešinstvu in Akademskem [visokošolskem] društvu. Ko je vsakoletni Zbornik Svobodne Slovenije uvedel poglavje »Slovenstvu v čast, narodu v ponos«, je med vsemi (po svetu uspešnimi) rojaki najprej predstavil filozofa Komarja.

Za ilustracijo naj bo dodano, da so v 'Slovenski hiši', v središču slovenskega življa v Buenos Airesu, dolga leta potekali njegovi celoletni mesečni »filozofski popoldnevi«. Leta 1976 je govoril o tematiki *Filozofske korenine sodobnega erotizma*, leto kasneje *Razsvetljenje - Luterantstvo - Hegel - Marx; Sensizem ali 'groba estetika'* (1978); *Filozofske osnove za razumevanje slovenske problematike* (1979); *Tomaževa etika prevedena v jezik sodobne problematike* (1980 in 1981); *Uvod v krščanski realizem* (1982); *Strah pred svobodo* (1983 in 1984), Ob desetletnici študijskega filozofskega tečaja (1985): *Edvard Kocbek - Emmanuel Mounier, radiografija usodne zmede in zabode*; naslednje leto, ob analizi tekstov Leszeka Kolakowskega, Karla Kosika in Ernsta Blocha, *Notranja kriza marksistične filozofije*; leta 1987: *Osnove krščanskega personalizma ...*

Priznati je treba, da smo se pripravljavci razširjene izdaje *Poti iz mrtvila* sprva spraševali, kakor bodo, v emigraciji napisana, rojakom v zdomstvu namenjena, besedila zazvenela človeku v domovini. Kmalu smo spoznali, da resnična *filosofia* ni samo *perennis*, ampak tudi univerzalna, da njeni izsledki veljajo vedno in povsod enako.

V uvodu v *Poti iz mrtvila* je avtor sam napisal, da objavljeni eseji »niso bili pisani za enotno zbirko« in prosi bralca, »naj vnese te sestavke v časovni in krajevni kontekst, v katerem so nastali«, kar bo tudi lažje storiti, saj je v tem pisanju »smisel za nadpoložajno

in nadčasovno univerzalnost tako živ, da upam, da bo dobrohotni bralec zlahka razbral, kaj ohranja veljavnost preko časovnih men in minljivih položajev.«

Hoja *S tokovi in proti tokovom*, ali pa vprašanje asimilacije, v svojem bistvu namreč že dolgo nista problem samo naših zamejcev ali emigrantov v tujini. *Filozofija in praksa* – referat še ne tridesetletnega Komarja, objavljen leta 1951 – opozarja na pomembnost te relacije, dostikrat pojmovane zgolj kot antinomija, saj je vprašanje »praktične vrednosti filozofije« povsod še posebej aktualno. Kdo ve – smo ob izidu *Poti iz mrtvila* dodali – »ali ni danes, ko v svoji tisočletni zgodovini prvič sami nosimo odgovornost za svoje delovanje, celo bolj pereče, kakor pa je bilo v času zapisa.« Meditacija *Država je v nas samih*, ki je bila kmalu po demokratizaciji Slovenije večkrat ponatisnjena tudi v matičnih revijah, ni zanimiva samo zato, ker je bila napisana leta 1958, ko je bila v Jugoslaviji ideja o samostojnosti slovenske države tabu, ampak ker Platonove teze, na osnovi katerih je Komarjevo razmišljanje nastalo, veljajo tudi za ohranitev eksistence državne tvorbe. In če je danes med nami kaj aktualnega, je to ravno iskanje jasnih stališč ob *Pogojih za dialog* med raz-

lično mislečimi, medtem ko se ob branju razmišljanja *Z nezanimanjem smrt potuje incognito* izkaže, da gre za problem, ki nujnega razmisleka ni potreben samo med rojaki v tujini. Tudi parazitstvo v družbi, o katerem govori *Gozd ovijalk*, žal »domovinske pravice« nima samo onkraj državnih meja ... Celo razpravljani o *Času v zdomstvu* ali o *Ljubezni do usode*, ki sta krajevno in časovno pogojeni, se ob usodah mnogih, čeprav v domovini pa vendar v »notranjem eksilu« živečih, nenadoma prikažeta kot nadvse sodobni.

Dr. Milan Komar ob prvem in edinem obisku v domovini septembra 1995.

Izkazalo se je – kakor že tolikokrat pri velikih mislecih – da odkritja virov raznim problemom s časom ne samo niso izgubila vrednosti, ampak postala še bolj aktualna. Začudeni odkrivamo, kako so Komarjeve včeraj v tujem svetu porojene misli danes pereče, pomembne za človeka v domovini.

Pri Komarjevem delu se prikaže poseben odnos do načina filozofiranja in prenašanja filozofske misli drugim. Nemški filozof Josef Pieper – Komar ga je zelo upošteval in, kakor pišejo njegovi argentinski učenci, »prvi predstavil argentinskemu kulturnemu svetu« – je večkrat pisal o Platonu in njegovem nasprotovanju pisani besedi. Platon v eni svojih knjig (*Navdušenje in božanska norost*) govori o Sokratu in Pitagori ter o tem, kako »veliki misleci učitelji ne pišejo.« Pieper tudi omenja, kako je bil celo Tomaž Akvinski, ki je sam vendar veliko pisal, mnenja, da »res velikemu učitelju pristaja samo najvišja oblika učenja«, ta pa je, »vtisniti (inculcare) misli naravnost v srce *poslušalca*.« Tudi Etienne Gilson, eden največjih tomističnih filozofov 20. stoletja ter vplivnih raziskovalcev srednjeveške filozofije, ko se ustavlja ob Platonovem *Fajdrosu*, govori o nezaupanju do pisane

besede, češ da je filozofska intuicija celo z govorno besedo dostikrat nemočna. Kaj šele s pisano! Komar, ki je bil izrazito pedagoški tip človeka, nekdo, ki ne more ne učiti, je dolga desetletja samo predaval. Zato njegov tiskani opus, kljub dolgoletni in osupljivi dejavnosti, ni obsežen. Skromen je celo njegov španski tiskani opus, res pa je, da je ohranjenih na stotine posnetih trakov s filozofskih tečajev, posvečenih najrazličnejšim temam, na stotine jih je tudi razmnoženih. Nekatere med temi, npr. *La filosofía del 'corazón' de Pascal* (Filozofija 'srca' pri Pascalu pod vidikom sodobne filozofske problematike), ali pa *El pensamiento de Edith Stein* (Misel Edith Stein) so prerasle v knjižice.

Kot že rečeno, je imel Komar za svoje življenjsko delo reperiodizacijo zgodovine moderne filozofije, hkrati pa tudi metafizično branje sodobne globinske psihologije. To slednje je bilo že od leta 1952 povezano s sodelovanjem s skupino psihiatrov in psihologov. V svojem zadnjem slovenskem intervjuju, z njim sem se pogovarjal ob njegovi sedemdesetletnici, je dejal, da je z obeh področij lahko objavil le malo svojih izsledkov. Ko omenja, s katerimi evropskimi filozofi, ki se ukvarjajo s tematiko reperiodizacije, si dopisuje, je obžaloval, da tega svojega življenjskega dela on sam ne bo mogel končati. »Dokončali ga bodo moji argentinski učenci, če jim bodo okoliščine naklonjene.« O obeh omenjenih temah je spregovoril tudi leta 1995, ko je bil po petdesetletni odsotnosti prvič in edinkrat na obisku v domovini.

Komarjev opus je raznolik: gre za razmišljanja, ki segajo od čiste metafizike do filozofske antropologije. Je mislec, pri katerem začutiš, da je resničen 'ljubitelj modrosti', da je učitelj, ki obvladuje znanje o filozofskih tokovih, tako antičnih, srednjeveških kakor sodobnih, in je doma tudi v globinski psihologiji, v pravu, zgodovini in jezikoslovju. In kljub temu začutimo – kakor je napisal literarni zgodovinar Matija Ogrin, urednik zbirke Sidro, edicij humanistične esejistike, in eden urednikov Komarjevih slovenskih besedil – da je Komar »zmožen veliko filozofijo razlagati na ravni naših vsakdanjih, najbližjih vprašanj in življenjskih problemov. Filozofija je zanj 'stremljenje po zadnji jasnosti' in iskanje modrosti, zato tudi ob največji miselni globini preveva vso njegovo misel jasno napotilo k bivanjski rasti in razmahu.«

V tretji knjigi Komarjevih slovenskih besedil (*Iz dolge vigilije*) je isti pisec v kratki spremni besedi dejal, da »naslov knjige pove, da so bila zbrana razmišljanja iz dolgih let, v katerih je naš mislec z upom in strahom pričakoval, da bo Slovenija dosegla politično svobodo in samostojnost. Tem bolj pa je Komarjevo upanje na svobodo naravnano k človekovi notranji svobodi, tisti, ki prihaja iz duha resnice in notranje enotnosti, iz urejenih želelnih moči in uma, odprtega k nepopačenemu smislu oseb, dejanj in položajev. Iskanje resnice in notranje enotnosti, pravi Komar, je osnovno hotenje in najgloblja volja človekove narave, saj je v osebi toliko življenjskih energij, kolikor je v nji bitne enotnosti in resnice.« Na istem mestu je tudi rečeno, da »Komarjeva realistična filozofija prihaja domov v Slovenijo s pomembnim pričevanjem, da filozofija stremi k poslednji mogoči jasnosti glede temeljnih vprašanj o človeku, brez česar v njem ni resnice in enotnosti; da zato med realistično etiko, dobro pedagogijo in mentalno psihično higieno pravzaprav ni meja; da je takšna realistična filozofija trajno aktualna in životvorna.«

III

Če bi v tem razmišljanju, ki je bolj informativnega značaja, želeli vsaj nekoliko osvetliti Komarjev človeški lik, bi opazili, da je prav tako, kakor je bil znan po antipatiji do pisanja, imel še marsikatero drugo značilnost.

Znano je bilo recimo, da se upira intervjujem. Pogovor s Tinetom Debeljakom, literarnim zgodovinarjem in knjižnim urednikom Slovenske kulturne akcije, ki je izdala *Pot iz mrtvila*, je bil predvsem informativnega značaja. Da sva se vsaj malo bolj podrobno pogovorila ob njegovi 70. letnici, je pripomogla samo moja pripomba, grožnja, naj pristane, ker bodo sicer pisali drugi, in kdo ve, če ne taki, ki ga nikoli niso niti poslušali niti brali, in naj si torej predstavlja, kaj bo iz zapisanega nastalo. Zanimiv utegne biti njegov intervju *Il ritorno alla realta* (Vrnitev k resničnosti), ki sta ga imela z njim Alvear Metallini in Martin Sisto in je izšel najprej v italijanski reviji *Tracce*, nato preveden v madridski *Huellas*, leta pozneje tudi v reviji *Tretji dan*.⁷ V uvodu sta spraševalca kot moto napisala, da gre »za srečanje z enim najbolj prodornih mislecev v sodobni filozofiji. Odkritje velikega človeka, pozabljenega zaradi integriteta vseh 'antiintegristov'. - Idealizem in njegova izguba spoštovanja do realnosti: nihilistični razplet, ki izniči človeški jaz.« - Najin sogovornik [...] beži pred intervjuji kakor pred kugo«, začenjata. »In doslej na intervju tudi še nikoli ni pristal. Našo prošnjo, čeprav bi bilo primernejše reči mesece trajajoče obleganje (*assedio*), zavrača s pragozdom 'nejev', motiviranih z mnogovrstnimi razlogi. Naposled, nenadoma nepričakovana vdaja; pristane zaradi zelo preciznega razloga: 'Sprejem zaradi monsinjorja Giussanija⁸ in zaradi nezaslužnega spoštovanja, ki ga izkazuje mojemu delu.' Osem ur vprašanj in odgovorov, razdeljenih po dveh kavarnah v Buenos Airesu, med zvenenjem skodelic kave in polemične gostobesednosti ...« Besedilo je bilo pozneje ponatisnjeno še v knjižici *La sfida della ragione* (Izziv razuma),⁹ v njej o 'izzivu razuma' spregovorijo štirje misleci: Piero Bigongiari, Hans Georg Gadamer, Luigi Giussani in Emilio Komar.

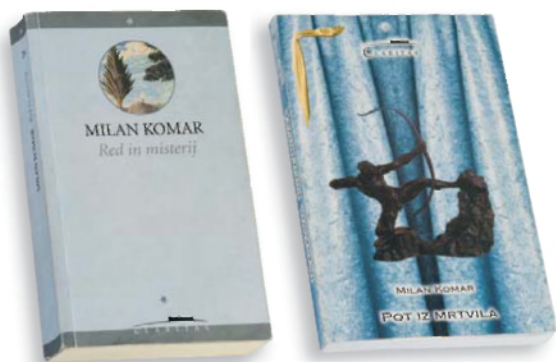
Komar je pogosto kot eno najnujnejših lastnosti razmišljajočega človeka poudarjal pozornost. Kdo bi vedel, kolikokrat je padla ta beseda iz njegovih ust. In tudi on sam je vsakogar pazljivo poslušal. Marsikateri njegovih poslušalcev se je čudil, da ga ob kakšni sicer zanimivi, vendarle ne ravno usodno življenjski zadevi poslušata s tako pozornostjo. Pri tem je njegov obraz izžareval poseben notranji mir. Mir. Po drugi plati pa si vedel, da se še daleč ne strinja z Gilsonovo zahtevo, da mora filozof vedno ostati miren in da »doctrina debet esse in tranquillitate.« Ob kakšni zmoti modernistov je govoril ne samo strastno, ampak v svoji gorečnosti naravnost napadalno. Ko da bi v podzavesti čutil - da parafraziramo apostola Pavla, ko govori Korinčanom - da gorje mu, če ne bi pričal resnice. Mirno lahko rečem, da v življenju nisem srečal bolj ponižnega človeka, kakor je bil on - hkrati pa v svojih sodbah tako samozavestnega in da nikoli nisem poslušal predavatelja, ki bi

7 Gl *Vrnitev v resničnost* Pogovor z dr. Milanom Komarjem - Tretji dan, XXXVI, št 9/10, 2007. Prevedla Marija Debevec Simčič.

8 Luigi Giussani (1922-2005), italijanski teolog in filozof, avtor številnih knjig *Ustanovitelj gibanja Comunione e liberazione*

9 Gl Davide Rondori, Antonio Santori. *La sfida della ragione*, Rimini, Guaraldi, 1996.

kakor on govoril o neorazsvetljenstvu in kriptoidealizmu, ki obvladujeta miselne sheme moderne, kot da govori samemu sebi, že hip zatem pa po analizi kakšne zmote, katere uničujočih posledic ljudje ne vidijo, poslušajoče prosil, skoraj bi se dalo reči rotit, naj o povedanem sami ponovno in ponovno razmišljajo.¹⁰

Naslovnici Komarjevih filozofskih del *Red in misterij* in *Pot iz mrtvila*.

Resnoben mislec, na prvi pogled tip strogega srednjeevropskega vzgojitelja. »Herr Profesor.« Na drugi strani ljubitelj lirike in človek z velikim smislom za humor. In vendar – v bistvu tragična oseba, ob kateri nisi mogel pozabiti na Pridigarjevo odkritje, da »kjer je veliko modrosti, je veliko žalosti in kdor si več znanje, si več bolečino«. Zavedal se je, kakor je sam dejal, da najbolj mirno, in torej na nekak način srečno, živi človek, ki mu um ne deluje, nekdo, ki se mu je, kakor pravimo, ´utrgalo´. Normalen človek pa odkriva dobra in slaba gibala v sebi in bližnjih, vidi vzroke dogajanj, se zaveda

posledic svojega ravnanja, tudi mišljenja in ravnanja drugih in ne more biti miren. Kdor pa hoče priti do dna ali čim globlje z odkrivanjem prvih počel in zadnjih vzrokov, komur so evidentne kdaj tudi krute posledice, ki jih prinašajo zmote, a zre še naprej v prihodnost, hkrati pa je obsojen na zavest, da si ne sme zapirati oči – ta ne more pobegniti trpljenju. Kdor je Komarja dolga leta poslušal, ni samo občudoval njegove erudicije, njegovega neverjetnega spomina ali spoznanja, da se v svoji borbenosti – prototip bojevnika – nikoli ni umikal; vsi smo čutili, da je vse njegovo delo zraslo iz dolgih ur trpljenja.

Vesel je bil, ko je (zlasti prva leta) na znanstvenem inštitutu pri svojih celoletnih tedenskih tečajih imel kdaj tudi do tristo poslušalcev, v glavnem izobraženih laikov. Ta uspeh je pripisati njegovi erudiciji, neverjetnemu poznavanju zgodovine, aktualnosti in vabljivosti tem in različnosti perspektiv, iz katerih je znal prikazati uvid »resnice stvari« – vendar pa tudi privlačnosti njegove razlage: sredi najgloblje razmišljanja je bil zmožen v poslušalcu zakoličiti kakšno odkritje z ilustracijo iz živega življenja, kdaj celo pregneteno s humorjem. Hkrati pa je dvajset let vsako zadnjo soboto v mesecu, v enem najmanjših slovenskih krajevnih Domov, vodil krožek, ki se ga je kdaj udeleževalo deset, včasih petnajst že v emigraciji rojenih fantov in deklet. Govoril je – vedno do polnoči in čez – razvijal svojo temo, čeprav sta nekoč zaradi hudega neurja v Dom prišla samo dva učenca ...

Zahteven do učencev, a najprej do samega sebe. Njegovo strastno iskanje resnice, tudi študij mislecev, tako iz preteklosti kakor sedanosti, mu ni uničilo samo vida, ampak tudi zdravje.

10 Temu vabilu so se udeleženci tečajev lahko odzvali toliko lažje, ker je Komar za vsako predavanje pripravil izročke, nekakšna *skripta* s kratkimi povzetki točk, ki jih bo obravnaval. Temu je bilo dodanih kdaj več, kdaj manj listov z odstavki iz del, o katerih bo govoril, poleg trditve obravnavanega avtorja pa citati tudi drugih mislecev.

Med tolikimi ´lekcijami´, ki so nam bile, kakor je pravil, povedane od starih – *pálai lége-tai* – sta ga še posebej prevzela Platonova *mystérion kai metron*. Tudi sam se je srečaval s skrivnostjo in mero. Ko je v Pieperjevi antologiji sentenc Tomaža Akvinskega videl, da je avtor filozofskemu delu dal naslov *Ordo et Mysteriorum*, je začutil, da ti besedi najbolj povzema duha celotne kozmovizije Akvinca, katerega je od vsega začetka čutil kot ´velikega učitelja´. Med tema dvema poloma, na videz paradoksnima, je potekala njegova misel.

Neka dvojnost, na prvi pogled celo paradoksnost, je bila tudi v njem samem.

Resen, strog, zdelo se je, da ga je sam razum, toda treba ga je bilo slišati, ko se je ustavil ob lepoti preproste poljske cvetice, še bolj pa ob branju – in komentiranju – slovenske poezije. Koliko srca, čustev! Ni se zgodilo samo enkrat, da med branjem ni mogel zadržati drhtenja glasu, včasih je za dalj časa obmolnil. Celó v eni njegovih *Vsakdanjih pesmi*,¹¹ v kateri opisuje domačo kuhinjo, je najti verza »Tu je pričujoč duh/in z njim srce in um.« Najbrž je bil kar strog *pater familiae* in resen soprog, toda ne morem pozabiti, kako se nekega večera po predavanju vračava proti železniški postaji in mi navdušeno razlaga, da je od prijatelja v Evropi prejel fotokopije neznanega starega filozofskega teksta. Iz nabito polne aktovke potegne snop listov, pri tem pa mu zdrkne iz nje tudi list, na katerem je s svinčnikom narisán ženski klobuček. »Včeraj sem ga zagledal v izložbi na Floridi, [najbolj chic ulica v središču Buenos Airesa], a ni lep!« mi reče ves raznežen. »Sem ga prerisal, vem, da bo Majdi [ženi] všeč ...«.

Že kot dijak se je resno posvečal filozofiji, toda hkrati prevajal kontroverznega lirika Villona. A tudi desetletja kasneje, ko se je ukvarjal s Heglom ali raziskoval besedila racionalističnega Wolffa (in se gotovo marsikdaj strinjal z Ušeničnikom: »Vse spoštovanje nemški [filozofski] znanosti, a ne zaradi njenega temnega umničenja in njenega umetničenja z izrazi!«) se je v istem času izpod njegovega peresa večkrat izlila poezija. Pod psevdonimom Anton Brezovnik je objavil omenjene *Vsakdanje pesmi*, nekaj let prej prevod iz Palatinske antologije izbranih *Ljubezenskih pesmi* grškega pesnika Pavla Silenciarija (5. st. po Kr.), napisal je vrsto *Božičnih sonetov*, celo krepak epigram se mu je kdaj izlil na papir.

Ob vseh takšnih in podobnih ´paradoksih´ pa se ob njem prikaže še neka posebnost.

IV

Otroška leta, prve podobe, prvi koraki ... srečanja z drugimi otroki. Počasi vpijaš vase pokrajino okoli tebe ... tu so prva doživetja, prvi veseli pa tudi prvi žalostni vtisi ... In kdaj celo že kakšna drobna, vendar nikoli več pozabljená spoznanja. In morda, če celo pozabljená, nikdar več izbrisana iz tebe. Kraj, ki je morda nadvse majhen kos zemlje, pa vendar tisti, iz katerega boš za vedno rasel, iz katerega boš lahko do smrti zajemal svoje moči. Ni čudno, če je tolikim ljudem rojstni kraj »umbilicus mundi« popek, središče sveta. Središče. Iz katerega pa lahko raseš kvišku in na vse strani ...

Komar se je kot otrok primorskih beguncev rodil v Ljubljani, toda že kmalu zaživel v

11 Gl. Meddobje, V, št. 3–4, Buenos Aires, 1959. Ps. Anton Brezovnik.

Škofji Loki.¹² In vse življenje jo je čutil kot svoj »umbilicus mundi«. Nekoč sem ga občudujoče vprašal, kako je mogel še ne tridesetletnik napisati tako izčrpen članek, kot je *Filozofija in praksa*, ob objavi pa pod črto pripomniti, da gre samo »za poročilo, brano v ozkem krogu katoliških izobražencev, in ima torej vse značilnosti priložnostnega referata«. Odgovoril mi je, da je res šlo za priložnostno besedilo, da pa vse njegovo več ko polstoletno poznejše razmišljanje, raziskovanje ni drugega kakor samo poglobljanje v tem referatu nakazane problematike.

In podobno je tudi z njegovimi *Škofjeloškimi soneti*. Večkrat je poudaril, da je v njih osnova za vsa njegova poznejša razmišljanja. Škofja Loka. V njej je preživel svoja najlepša, najbolj bogata otroška leta. Ljudje in pokrajina, veseli, kdaj tudi žalostni dogodki, materina skrb, očetovi preprosti, vendar koristni nauki. Oče, preprost državni uradnik, izrazito očetovska figura (in Komarju všečno: predvsem s številnimi medaljami za pogum odlikovani avstro-ogrski vojak v 1. svetovni vojni ...). Škofja Loka – tam so bile njegove korenine. Iz njih je rasel, vse življenje gradil na drobnih spoznanjih iz tistih otroških let.

Tik pred izidom *Poti iz mrtvila* se je z njim pogovarjal Škofjeločan Tine Debeljak.¹³ V uvodu pogovora je napisal, da je Komarja poznal še kot otroka in kasneje kot dijaka (on mu je v Domu in svetu tiskal prevode Villona,) povedal, da je naš mislec »vso osnovnošolsko mladost živel v Škofji Loki, kjer smo se srečavali, toda kdo od nas študentov se je zanimal za tedaj osemnajst let mlajšega ´pokovca´...«.

Dr. Milan Komar na obisku pri predsedniku Slovenske akademije znanosti in umetnosti dr. Francetu Berniku, september 1995. (foto: Carmen Narobe)

Ni torej čudno, da so prav ob Škofji Loki nastale Komarjeve najlepše pesmi, vrsta sonetov. Literarni zgodovinarji bodo sodili o njihovi poetski vrednosti. Seveda Prešeren je Prešeren, Komar pa predvsem mislec in vendar ... ali res govorim pod vplivom prijateljskega odnosa, ki je bil med nama, če sodim, da moremo prvi Komarjev sonet Škofji Loki mirno postaviti ob bok Prešernovi *Vrbi?* – tako formalno kakor vsebinsko.

Cankar je zaživel iz Vrhnikе, Prešeren iz Vrbe, Gradnik iz Medane, mnogi so zapisali hvalnico ali zapeli pesem rojstnemu kraju, pa vendar dvomim, da bi se mu še kdo v slavospěvu ´rojstnemu kraju´ poklonil s tako hvaležnostjo, da bi še kdo drugi tako izrazito odkril, da mu je kraj

otroških let pomenil celotno njegovo rodno zemljo, mu bil vse življenje navdih, kakor je bil prav Komarju.

Leta 1973 je ob tisočletnici Škofje Loke (973–1973) napisal prvi sonet, hvalnico svojemu starem mestu: prebliski spominov na otroška leta, hkrati tudi zavest, da ti spomini nudijo

12 Živeli so na Poljanski cesti 2, v poslòpju, kjer je danes Upravna enota Škofja Loka

13 Gl. Tine Debeljak *Pogovor z Milanom Komarjem*. Ob prvem izidu njegove knjige filozofskih esejev Glas SKA, Buenos Aires, 1956, št. 12–13. – Ponatis v knjigi *Iz dolge vitilje*.

»zagon in hrano« za razpetje vseh sil, pa tudi zavest, da kljub bučanju burnega sveta, v katerem mu je živeti, njegova pot teče mirno naprej, »v nespremenljivi smeri, ki pne se iz zvestobe korenini.«

Škofji Loki

Za tisočletnico

*O Loka, hvala ti za tista leta,
za vse veselje, sonce, bujno cvetje.
Zaklad globinski, trajno doživetje,
na skrivnem peta pesem, neizpeta.*

*Spominov tisoč v srcu se prepleta
in duhu nudi tla, močno zavetje,
zagon in hrano, vabi ga v razpetje
vseh sil: o bitja teža, slast obeta!*

*Blešči se grad v daljavi, kapucini,
stoji pogumno sveti Jakob v veri,
tišče se hiše kot golobi v gruči.*

*Le buči divji burni svet, le buči:
pot gre navzgor v nespremenljivi smeri,
ki pne se iz zvestobe korenini.*

Naslednji sonet, *Spomin v pampi*, ima podnaslov *Ob tisočletnici Škofje Loke* in je že pogled iz tujine, razmišljanje človeka, ki živi sredi deset milijonskega mesta in mu ob zrenju na neskončno argentinsko pampo misel zaplava nazaj prek ekvatorja. Tudi ta sonet spada v antologije slovenske refleksivne lirike.

Spomin v pampi

*Izgublja se oko v brez mej daljavi,
ravnina se kot večnost razprostira,
z neba dežuje mir, iz tal izvira.
Kako si majhna, Loka, v tej širjavi.*

*In vendar, če te gledam v luči pravi,
neznatnost tvoja duhu ni ovira
in končnost tvoja je neskončna mera,
kot je neskončna cvetka v drobni travi.*

*Prepolna je vsakdanjost poezije,
brezčasje se v bežnosti zrcali,
z neskončnostjo je končnost prepojena.*

*In iz umiranja življenje vzkljuje,
se laž v mali stvarnosti razgali,
s spominom so vsa pota razsvetljena.*

Bralcu ne uide, da je v obeh sonetih izhodišče ´spomin´. In ni čudno, če je tudi v prvem sonetu iz cikla naslednjih treh sonetov spominu dan poudarek.

Kot mislec je Komar neštetokrat opozarjal, kam vodi pot človeške družbe, ki že ni več družba, ki je v resnici samo še *simulacrum societatis*, videz družbe, kam pelje civilizacija, prevzeta od relativizma, civilizacija ljudi, ki živijo, kakor je nekdo napisal, »izključno v območju zadovoljevanja bioloških potreb«. Dirigirani hedonizem, ki smo mu priča, nujno ubija duhovne vrednote. Komarjevo razmišljanje *Z nezanimanjem smrt potuje incognito* še daleč ni veljalo samo za rojake v emigraciji, kjer so se začeli kazati prvi znaki vdajanja v vseenost. Ko zavladava vseenost, je občutka za vrednote vedno manj, kakor da je človeku splahnela volja za karkoli, še posebej za delo za *bonum comune*. Toda, kaj naj predrami voljo, če ni vrednot? Človek lahko kmalu spozna, da morejo voljo prebuditi samo vrednote, a da nam te lahko pokaže samo razsvetljena pamet, ki zna ločevati bistveno od nebitstvenega. Toda kako priti do pametnosti, če v človeku umira spomin, če razni »družbeni inženirji«, kakor bi dejal C. S. Lewis, s poudarjanjem zgolj sedanjosti, ali celo s »pogledom naprej«, prekinjajo – kdo bi dvomil, da nekateri načrtno – povezavo s preteklostjo? »Biti zgolj otrok svoje dobe, pomeni največje suženjstvo«, pravi G. K. Chesterton. In komu je lažje vladati, kakor zgolj zabave lačnim sužnjem?

Ni čudno, če je pri Komarju in njegovi šoli spominu dan tak poudarek. Rek ´Mors vitam, memoria mortem vincit – Smrt je premagala življenje, toda spomin je premagal smrt,´ je zanj temelj, na katerem je mogoče graditi zdravo prihodnost. Brez spomina in spominjanja je življenje vegetiranje, brez njiju predvsem ne more biti inteligence, saj »spomin in bistrost sta najožja brata«.

Tudi v prvem sonetu iz cikla naslednjih *Škofjeloških sonetov* je izhodišče spomin, vendar pa se v trojici sonetov kažejo tudi osnove, na katerih bo slonelo vse filozofovo razmišljanje, že so nakazane poti, po katerih bo hodil do konca. Dejali bi lahko: njegov življenjski program, iz katerega je razvidna razpetost med čisto metafiziko in filozofsko antropologijo. Bojan Žalec, pisec daljše spremne besede k slovenski izdaji *Reda in misterija*,¹⁴ posebej spregovori prav o teh sonetih, ko pravi, da Komarjev slog raste iz krščanskega realizma, iz antropocentrističnega teocentrizma in humanizma, iz bivanjskega ganotja, ki se je Komarju razodelo na njegovi lastni poti, kot je izpovedal na koncu drugega škofjeloškega soneta. Žalcu so Komarjevi soneti »primeren zaključek ali izhodišče nadaljnega ali ponovnega branja njegove filozofije. Poezija je najbolj koncentriran izraz človekove intime in notranjosti in čut za poezijo je nekaj, kar ni bilo postranska stvar Komarjeve filozofije,

¹⁴ Bojan Žalec. *Sladka tlaka smisla*. V knjigi *Red in misterij*. Ljubljana, 2002

umanjkanje le-tega pa pusti pečat okrnjenosti tudi na njeni recepciji.« Ti soneti, prvič objavljeni v buenosaireškem tisku, trideset let pozneje kakšen tudi v matični reviji, so bili prvič tiskani v knjižni obliki, ko so bili pod skupnim naslovom Soneti ob misteriju na izrecno željo misleca dodani prevodu knjige *Orden y Misterio*.

Trije Škofjeloški soneti

Ob tisočletnici Škofje Loke

I

Spominjanje se reče po nemško
»Erinnerung«, kar pomeni dobesedno
ponotranjenje, in po latinsko *recordatio*,
kar pomeni dobesedno *vrnitev v srce*.

*Kdor se spominja, vase se povrača,
v sam začetek, v prvo izhodišče,
si skrbno pota sem in tja preišče,
smeri po igri vetra ne obrača.*

*Pokoj in sprava sta njegova plača,
v globini lastni najde zatočišče,
je slep za videz, za zunanje blišče,
požene korenine v tla domača.*

*Spomin je znak notranjega življenja,
zahteven je do sebe, zvest resnici,
je stroga mera in zalet hotenja.*

*Je nepremičen kakor mestna vrata
in hiter kakor duh, podoben ptici.
Spomin in bistrost sta najožja brata.*

II

Loka kot »umbilicus mundi«, popek, središče sveta. – »Günther Grass je iz Gdanska, Uwe Johnson iz Cammina na Pomeranskem, Martin Walser je iz Wasserburga. Kako globoko so ukoreninjeni v svojo rodno zemljo. Tam se začanja vse, kar vedo.«

Hans Magnus Enzensberger

*Prijetno ni živeti na obodu,
vse sile iščejo poti v osredje,
pa naj gre za podredje kot priredje,
je človek vedno sreda v svojem svodu.*

*Čeprav je vse nestalno, vse v prehodu,
ni vse samo potek, samo sosledje,
so vozli, trde točke, je zaledje,
se strinjajo stezè kot v tihem shodu.*

*Zavest je že središče in razpotje,
zavest ni nikdar del, ker je celota,
je svet v sebi, s težkimi razlogi.*

*Napredek je mogoč po lastni progi,
le tam se razodene vsa lepota,
življenja smisel, bivanjsko ganotje.*

III

Počelo (arhe) je nastavek, zagon, rodovitnost. -

»Arhé ni nikdar arhaična.«

Ernst Bloch

*Moč silovita nas poganja k rasti.
In če se kdo uporno ji ustavlja,
ne gre naprej, stoji, se obotavlja,
močí rasti so zanj močí propasti.*

*Razvoj navzven, ki v sonca je oblasti,
se v temi zemlje na skrivaj pripravlja;
tam, kar od zunaj pride, se presnavlja:
drevo, razraslo v prst, ne more pasti.*

*Zato je treba rasti brez prestanka,
vesolje vse nas v rodovitnost vabi,
iz rodovitnosti poraja se obilje.*

*Kjer je pomanjkanje, tam je nasilje;
kdor raste neprestano, ta ne grabi,
živi na svojem, ni najemna stranka.*

In kakšni so odmevi na Komarjev filozofski opus? V matici je nekaj besed o njem in njegovem delu izšlo najprej v razširjeni izdaji *Poti iz mrtvila*. Pisec teh vrstic je bil avtor kratkega življenjepisa, zgolj kot informacijo – saj sam nisem filozof – sem objavil tudi nekaj osnovnih podatkov o njegovem delu in pripravil bibliografijo. Že v tej knjigi je tudi uvod v spoznavanje Komarjeve filozofije. Igor Senčar, takratni urednik za družbena in politična vprašanja pri reviji *Tretji dan*, ki je nekaj let prej imel priložnost v Argentini osebno spoznati našega rojaka (in prisostvovati nekajtedenskemu tečaju, predvsem ravno ciklusu Komarjevih predavanj), je odprl pogled v Komarjevo filozofijo.¹⁵

Matija Ogrin je ob izidu tako Komarjevih *Razmišljanj ob razgovorih* kakor knjige *Iz dolge vigiliije* bralcu na kratko predstavil delo misleca. Ob izidu knjige *Iz dolge vigiliije* je ob Komarjevi trditvi, da se vsako bitje more izpopolnjevati le v smereh lastne narave, v mejah svojega bistva, iz svojega in na svojem, v spremni besedi spregovoril, kako pravzaprav ta filozofova misel povezuje v sebi »najpomembnejša duhovna izhodišča in miselne zasnove« in razmišlja o duhu Komarjeve realistične filozofske misli.

Istega leta je v slovenskem prevodu izšla Komarjeva knjiga *Orden y Misterio*, izbor filozofovih razprav, »referatov«, kakor pravi avtor v španski izdaji, objavljenih v argentinskih revijah. Daljšo spremno besedo k izdaji je napisal filozof Bojan Žalec, docent na Teološki fakulteti Ljubljanske univerze in predavatelj na Filozofski fakulteti (Zgodovina slovenske filozofije). Gre za analizo Komarjeve misli, ki je »krščanski realizem, katerega spoznavna posledica je poudarjanje pozornosti na stvarni red, etična pa dostojanstvo človeka.« Žalec odkriva, kako »osnovni kvas Komarjeve misli zaznamujeta ravno besedi iz naslova pričujoče knjige: red in misterij« in se ustavlja ob mislečevih odkrivanjih prvih počel in zadnjih vzrokov na najrazličnejših področjih, ugotavlja, kako mislec izrazito poudarja tudi pomen zgodovine za našo sedanost in med filozofi najbrž največ dolguje sv. Tomažu Akvinskemu (o tem govori večkrat tudi Komar sam in v nekem intervjuju pove, da o njem on sam sicer ne piše in ne predava, ker pač to ne sodi v njegovo institucionalno področje raziskovanja, da pa je Akvinčeva misel vseskozi navzoča pri njegovem premišljevanju, zanj bistvena). Po podrobni razčlembi Komarjevega dela, Žalec ugotavlja, da je njegova misel v resnici misel humanističnega in antropocentričnega teocentrizma. Proti koncu spremne besede se ustavi ob primerjavi glavnih slovenskih filozofov iz preteklosti, zlasti ob primerjavi Komarjeve misli z Ušeničnikovo in Vebrovo, naposled pa želi vsaj v obrisih kritično umestiti Komarja v svetovni in slovenski filozofski okvir. Po Žalčevem mnenju je avtor *Reda in misterija* med slovenskimi filozofi, zaradi estetike, zgodovinske razsežnosti premišljevanja, tudi po slogu pisanja, edinstven. Spremno besedo konča z ugotovitvijo, da je Komar kljub samosvoji poti vseeno nadaljevalec dela mislecev iz naše preteklosti, ki so bili »teistični supranaturalisti in ki so po večini poudarjali potrebo po (na intelektualnem spoznavanju utemeljeni) racionalni metafiziki (A. Ušeničnik)« in s trditvijo, da je bil Komar poleg vsega tudi »velik filozofski učitelj«. Sprašuje se, »ali ni to za modroslovca morda celo največji kompliment?«¹⁶

15 Gl. Igor Senčar: *Hrepenenje po zadnji jasnosti*. – V knjigi *Poti iz mrtvila*, Ljubljana, 1999.

16 O izidu knjige so pisali v Družini, Delu, o njej so poročali tudi na osrednji radijski postaji, daljšo →

V Argentini so Komarjevi učenci pisali o njem, v marsikateri diplomski nalogi ali doktorski tezi, pozneje tudi v knjigah, je na prvih straneh najti poklon in izraz hvaležnosti »svojemu učitelju«, predvsem seveda ob tematikah iz filozofske stroke, vendar tudi psihologije, literature, celo ekonomije.¹⁷

Leta 1999, ob petdesetletnici njegovega delovanja v Argentini, je devetnajst njegovih argentinskih učencev, med njimi tudi njegovi najbližji sodelavci, ki se ukvarjajo z reperiodizacijo moderne filozofije, izdalo kot *homage* spominski zbornik svojemu učitelju, zajetno knjigo z naslovom *Vida llena de sentido - Homenaje de sus discípulos* (Življenje polno smisla – Poklon njegovih učencev).¹⁸ V uvodih besedah, ki jih je napisal Carlos A. Velasco Suárez, je napisano, da gre za objavo razprav Komarjevih učencev. »Odločili smo se izdati dr. Komarju v poklon izbor neobjavljenih del njegovih učencev. Rodovitnost njegovega petdesetletnega poučevanja se kaže med drugim tudi v obilju njegovega nasledstva in predvsem v tistem, kar je odlikujoče znamenje vsakega velikega učitelja: izžarevanje in prenos značaja, stila in enotnost uvida, hkrati pa dopuščanje vsakomur veliko prostora za razvoj lastne izvirnosti, kar je ključno in temeljno pri vsakem poučevanju. Zaradi tega lahko upravičeno govorimo o Komarjevi šoli.« Del zbornika predstavljajo razprave njegovih učencev filozofije, drugi del pa teologov, profesorjev literature, psihiatrov in ekonomistov. »S svojo mnogovrstnostjo«, dodaja pisec uvodnika, »pričajo o širini in obsegu komarjanskega pedagoškega in miselnega vpliva.«

Komarjeva učenka María Debevec Simčič je že leta prej poslovenila njegov članek *El perfil humano de Alcides de Gasperi* (Človeški lik Alcida de Gasperija), razmišljanje o enem od očetov evropskega združevanja, ki je bilo prvi Komarjev v španščini objavljeni tekst (1954). Prevedla je tudi razpravo *La verdad como vigencia y dinamismo* (Resnica kot veljavnost in dinamizem). Obe besedili sta objavljeni v knjigi *Iz dolge vigilije*. Za revijo Tretji dan je poslovenila intervju *Vrnitev v resničnost*, za Novo revijo pa eno od poglavij iz knjige *El tiempo y la eternidad* (Čas in večnost), in sicer poglavje *Ljubezen kot ekspanzija časa in prehod v večnost*.¹⁹

VI

Milan Komar, človek jasnih načel, obziren in vendar borben, človek, ki se ni umikal tudi polemikam, kakor bi bilo nekaj vojaškega duha v njem. Ni čudno, če se je, takoj ko je bil leta 1943 v Ljubljani osnovan Slovenski narodni varnostni zbor (SNVZ), kot odločen

izčrpno recenzijo je napisal Janez Juhant, predsednik katedre za filozofijo na Teološki fakulteti UL – Gl. Janez Juhant, *Med filozofijo in poezijo*, Ampak, IV, november, 2003.

17 Prim. Carlos A. Velasco Suarez, *La psicología del self un abordaje epistemológico / Self psychology an epistemological approach*, EDUCA, Buenos Aires, 2003. Ali pa tudi že samo uvode v razprave, ki jih objavljajo Komarjevi učenci, sodelavci iz filozofskega kroga. Luis M. Balifa, Alberto Berro, Hector J. Delbosco, C. A. Ituralde Colombes, Juan A. Levermann ...

18 *Vida llena de sentido*. Homenaje al profesor Emilio Komar, Fundación Bank Boston, Buenos Aires 1999.

19 *Nova revija*, 2005, št. 282–284.

demokrat priključil primorskim domobrancem, tako kakor številni drugi sinovi staršev, ki so se po 1. svetovni vojni morali umakniti pred fašizmom in so se kot otroci beguncev rodili v Sloveniji. Vrnil se je na Goriško, da po desetletjih fašizma in preganjanja pomaga pri oživljanju slovenstva; to je v marsičem tudi uspelo in ne samo na področju šolstva.²⁰

Ob tretji obletnici njegove smrti je Matija Ogrin napisal, da je bil Komar, ki je bil formalno gledano zgodovinar filozofije, človek nenavadne duhovne moči.²¹ »Takšen je bil, ker je bil notranje konsistenten, oseba, ki je v samem sebi do kraja uresničila svoje darove, zmožnosti in spoznanja: vsak njegov stavek prihaja iz globine prepričanja, iz enote misli in ravnanja.« Ob kakšnem drugem človeku bi morda zazvenelo patetično, kdor pa se je poglobil v

njegovo delo, se »srečal« z njim, ta ve, da je res, da se je Komarjev človeški čas pred tremi leti iztekel, prešel je v večni čas, toda, »misli, ki so v njegovem delu veljavne za zmeraj, nas nagovarjajo, naj jih sprejmemo v svoj človeški čas. V svojo osebno, tudi našo skupno slovensko usodo.« Kakor je razvidno iz delovanja Fundacije, je to živo gibanje. »Je pa tudi sled,« dodaja pisec, »ki jo je v Argentini zapustil človek, ki je tja prišel golih rok, z ženo in dvema hčerškama kot begunec pred komunizmom.«

Milan Komar je umrl 20. januarja 2006, star petinosemdeset let. Na pol slep. V Boulogne sur Mer so se od njega poslovili številni slovenski rojaki in tudi argentinski prijatelji. Izšla je vrsta nekrologov v slovenskih in argentinskih publikacijah.²² V osrednjem argentinskem dnevniku La Nación je dan po Komarjevi smrti izšel članek z življenjepisom ter z oznako njegovega dela. Dan pozneje je bilo v istem dnevniku objavljenih nad štirideset osmrtnic: v imenu Fundacije, raznih organizacij, zasebnikov, največ pa od družin pokojnikovih učencev.

Naslovnica Komarjevega dela *El tiempo y la eternidad*.

20 Komar je bil glavni urednik tednika Goriški list – Kar se šolstva tiče, gl. Alcizij Geržinič, *Slovensko solstvo na Primorskem* [med 2 svetovni vojni in prva leta po njej], Buenos Aires, 1983. – Alcizij Geržinič, *Pouk v materinski in da ali ne?* Buenos Aires, 1972.

21 Gl. Matija Ogrin, *Mislec za vse čase*, Družina št. 5, Ljubljana, 2009.

22 Gl. Družina (5. februar 2006), kmalu zatem pa tudi članki *In memoriam*, npr. Bcjan Zalec, *Karizmatični učitelj* (Delo, 10. februar 2006), meditacija Marka Kremžarja *Univerzalni in slovenski lik pokojnega misleca* (Svobodna Slovenija, Buenos Aires, 16. februar 2006), v isti številki članek Tineta Debeljaka ml., *Življenje dr. Milana Komarja*, G. Caldani de Ojea Quintana *In memoriam Emilio Komar* (Valores, XXIV, Nº 66, Agosto 2006).

Na njegovo izrecno željo sta leto dni kasneje njegova sinova prenesla posmrtno ostanke v Slovenijo, tako da počiva na Žalah, skupaj z očetom, materjo in sestro. Pogrebno žalno mašo v cerkvi sv. Križa je (12. septembra 2006) vodil ljubljanski pomožni škof Anton Jamnik, ob somaševanju duhovnikov, profesorjev s Teološke fakultete Ljubljanske univerze. Škof je med mašo tudi spregovoril o pomembnosti pokojnikovega dela in njegovem liku. V slovo so mu spregovorili v imenu Teološke fakultete predstojnik njene katedre za filozofijo, za njim v imenu prijateljev iz Škofje Loke in prijateljev iz slovenske skupnosti v Argentini, pa tudi zvestih argentinskih prijateljev in sodelavcev, pisec teh vrstic.²³ Spomину pokojnika sta se poklonila tudi tedanji predsednik Društva slovenskih filozofov in eden njegovih učencev v Argentini.

Zadnjih petnajst let sva bila večasih pogosteje kdaj redkeje, pa vendar v stalnem stiku, a je zanimivo, da ga bolj kot takrat, ko je še živel v tujini, čutim blizu zdaj, ko počiva v domovini.

VII

Komar je v teku desetletij imel stotine tečajev za širše občinstvo, *haute divulgation*, kakor bi dejali Francozi. Več ko deset enoletnih tečajev je imel tudi v slovenski skupnosti v okviru SKASA (Slovensko katoliško akademsko [visokošolsko] starešinstvo) in Visokošolskega tečaja, dostikrat je predaval tudi na kulturnih večerih Slovenske kulturne akcije, bil je član njenega filozofskega odseka. Naslovi pomembnejših argentinskih tečajev med letoma 1954 in 1998 kažejo razpon njegovega zanimanja in problematike, kateri je posvečal pozornost, dostikrat v skrbi zaradi filozofske nejasnosti ali celo zmot.²⁴

Komar je že med leti 70 in 80 večkrat govoril o neizogibnem razpadu marksizma, leta 1986 je kar celoletni študijski tečaj posvetil marksizmu. Ob analizi tekstov Kolakowskega, Kosika in Blocha je spregovoril o *Notranji krizi marksistične filozofije*. Toda v enem zadnjih predavanj v slovenski skupnosti – bilo je leta 1990 – je spregovoril o razpadu, a tudi razplodu marksizma. Analiziral je bistvene ideje, na katerih marksizem sloni. Dejal je, da smo bili v zadnjem letu priče hitrega političnega ravsula marksizma v vzhodni in južni Evropi, kakor tudi razpada te ideologije po svetu. Zdi se, da je poraz marksizma popoln in dokončen. »Toda po drugi strani je tudi zmaga marksistične ideje trenutno največja. Namreč idej, ki jih je marksizem sprejel od svojih prednikov in jih zdaj popularizira med množico.«²⁵ Predavanje je končal s konstatacijo, da »sedaj, ko je marksizem politično mrtev, opažamo iste njegove teze udeještvovalne tudi v zahodnem, kapitalističnem svetu,« in da se iste ideje dandanes plodijo dalje z obvladovanjem modernega človeka.

V enem slovenskih krajevnih Domov v Buenos Airesu, v Carapachayu, je enkrat na mesec dvajset let vodil študijski filozofski krožek za mlade. Razlagal je Aristotela in

23 Gl Zorko Simčič: *Kijubovalec preskusnjam*. (Ob slovesu misleca Milana Komarja – beseda ob grobu) Koledar Mohorjeve družbe, Celje, 2007

24 V njegovem *Curriculum vitae*, ki ga objavlja Fundacija na internetu, je na <http://www.sabiduriachristiana.com.ar> pod zaglavjem *Cursos* (tečaji) najti naslove stoddvajsetih tem.

25 Gl *Razpad in razplod marksizma* v knjigi *Razmisljanja ob razgovorih*.

Platona, Tomaža Akvinskega, pogosto se je ustavljal ob Heglu, kdaj mu posvetil tudi celotno leto, analiziral pa – v glavnem kritično – tudi sodobne novoveške filozofe.

Med poslušalci sem bil edini *senior*. Konec vsakega leta sem kot nekak kronist verzifikator zapisal – kdaj tudi v šaljivi obliki – nekaj verzov o vsakoletnih obravnavanih tematikah. Tako so po dvajsetih letih krožka nastali *Carapachayski anali*. Sebe citirati ni znak dobrega okusa, niti v primeru, ko bi človek želel informativni članek, kakršen je ta, končati z nekoliko bolj osebno, intimno mislijo, pa vendar ... naj mi bo tokrat dovoljeno, še posebej, ker vem, da so zadnje vrstice analov izražale ne samo moje občutke, ampak vseh mladih Komarjevih učencev.

PS: A zdaj naj se mi dovoli, da iz kroga izstopim študijskega. (Bo le hip, a roka sama piše, ne da »uboga«; ne poje glava, le srcá utrip):

Besed ne najdem, da bi mogel kdaj
– ne v dnevniku in ne v analih javnih –
pokazati ob »pálai légetai«
(kot reče se: »ob starodavnih«)
njegova odkritja »starih« veličine,
ko pa izkaže se – in to ob njem –
da doba »vélikih« nikdar ne mine ...
Ko namreč on, ljubimec modroslovja
znebi ljubečih se objemov in okovja,
pokaže tudi modroslovja meje,
(to zmores le, če božji ogenj greje
te res in res poznaš »obojni svet«)
in s v e t o se zasveti izza besed
njegovih in resnica višja sije –
ko vse kaj več kot le filozofije

ko moč modrosti božje se odkrije.

VIRI IN LITERATURA:

- Berro, Alberto: *Presentación del libro Orden y Misterio de Emilio Komar*. Buenos Aires : Fundación Banco de Boston, 1996.
- Caldani de Ojea Quintana, Guadalupe: Uvod v knjigo *El tiempo humano*. Buenos aires : Ediciones Sabiduría Cristiana, 2003.
- Caldani de Ojea Quintana, Guadalupe: *In memoriam Emilio Komar*. Buenos Aires : Revista Valores en la Sociedad Industrial, XXIV, N° 66, 2006.
- Debeljak, Tine: *Pogovor z Milanom Komarjem*. Ob prvem izidu njegove knjige filozofskih esejev. Buenos Aires : Glas SKA, 1956, št. 12-13.
- Geržinič, Alojzij: *Slovensko šolstvo na Primorskem*. Buenos Aires : Slovenska kulturna akcija, 1983.
- Geržinič, Alojzij: *Pouk v materinščini - da ali ne?* Buenos Aires : Sij slovenske svobode, 1972.
- Juhant, Janez: *Med filozofijo in poezijo*. Ljubljana : Ampak, IV, november 2003.
- Komar, Milan: *Iz dolge vigilije*, Ljubljana : Družina, zbirka Sidro, 2002.
- Komar, Milan: *Pot iz mrtvila*. Buenos Aires : Slovenska kulturna akcija, 1965.
- Komar, Milan: *Pot iz mrtvila*. Ljubljana : Študentska založba, zbirka Claritas, 1999.
- Komar, Milan: *Razmišljanja ob razgovorih*. Ljubljana : Družina, zbirka Sidro, 2000.
- Komar, Milan: *Red in misterij*. Ljubljana : Študentska založba, zbirka Claritas, 1996.
- Kremžar, Marko: *Univerzalni in slovenski lik pokojnega misleca*. Buenos Aires : Svobodna Slovenija, 16. februar 2006.
- Mosto, Marisa: Prólogo al libro *El tiempo y la eternidad*. Buenos Aires : Ediciones Sabiduría Cristiana, 2003.
- Ogrin, Matija: *Mislec za vse čase*. Ljubljana : Družina, št. 5, 2009.
- Rondoni, Davide; Santori, Antonio: *La sfida della ragione*. Rimini : Guaraldi, 1996.
- Velasco Suárez, Carlos A.: *Emilio Komar* (v Orden y Misterio). Buenos Aires : EMECE Editores, 1996.
- Velasco Suárez, Carlos A.: Introducción: *Vida llena de sentido*. Buenos Aires : Fundación Bank Boston, 1999.
- Senčar, Igor: *Hrepenenje po zadnji jasnosti. V: Pot iz mrtvila*, Ljubljana : Študentska založba, zbirka Claritas, 1999.
- Senčar, Igor: *Dve predavanji profesorja Milana Komarja*. Ljubljana : Tretji dan, XXIV, št. 12, 1995.
- Simčič, Zorko: *Ključovalec preskušnjam*. Celje : Koledar Mohorjeve družbe, 2007.
- Vedia, Bartolomé de: *Oír al maestro*. Buenos Aires : La Nación, 25. november 1996.
- Žalec, Bojan: *Sladka tlaka smisla. V: Red in misterij*, Ljubljana : Študentska založba, zbirka Claritas, 2002.
- Žalec, Bojan: *Karizmatični učitelji*. Delo, 10. februar 2006.
- Meddobje*, V, št. 3-4, Buenos Aires: SKA, 1959.
- Nova revija*, št. 282-284, Ljubljana, 2005.
- Tretji dan*, XXXVI, št. 9/10, Ljubljana, 2007.
- Vida llena de sentido*. Homenaje al profesor Emilio Komar. Buenos Aires, Fundación Bank Boston, 1999.
- <http://www.sabiduriacristiana.com.ar>

Summary

A meaningful life

On the occasion of the third anniversary of the death of Milan Komar

Milan Komar (1921-2006) was born in Ljubljana, but spent his childhood in Škofja Loka, studied law and philosophy in Ljubljana, at the end of the war moved to Italy, where he took his doctorate in law, and then moved to Argentina. His philosophical path went from the pre-Kantian philosophy of Christian Wolff, a representative of rationalism, through Kant to Hegel. In Argentina, as well as in various philosophical circles in Italy and Spain, he was soon known as a considerable expert on both ancient and medieval, as well as modern philosophical thinking; and also as a thinker who, although he did not interpret Thomas Aquinas, felt that he lived by his philosophy. Unfortunately, he was better known abroad than in his own home.

In his last decade, he dealt with the reperiodisation of the history of modern philosophy, which he considered his life task. Because for many years he explained classical philosophy of man, his spirit and ethical questions, to groups of psychologists and psychiatrists, it is not surprising that his second favourite field was a metaphysical reading of contemporary profound psychology. After years of teaching at institutes, he became professor of the history of modern philosophy at the Catholic University of Argentina (UCA). For fifty years and more he also headed various study courses (cursos).

*Komar was a archetypal pedagogue, who wanted to transmit to students the results of his own thinking by means of the spoken word. His written opus is therefore relatively small. Nevertheless, he wrote hundreds of texts in Slovenian, and even more in Spanish. Slovenian discussions and essays were published in three books, and a translation of the book *Orden y Misterio (Order and Mystery)* was also published in Slovenian. Soon after his death, the *Fundación Emilio Komar* was founded in Buenos Aires, which is headed by his students, today professionals in various professions and not just philosophy. Within the framework of the Foundation, there is also the *Centro de estudios humanísticos y filosóficos*, the task of which is to propagate the results of Komar's school (*Escuela de Komar*), to collect and safeguard his work, and to spread his thinking through courses, symposiums and lectures. The Foundation has also continued the task of transcribing from tapes his most important full-year courses devoted to various themes, and publishing them in book form. Fifteen books have so far been published.*

*The contribution discusses Komar's critical attitude to contemporary philosophical trends and some sketches of his human character are also shown. The first responses to his Christian realism in Slovenia are mentioned. His cycle of *Škofja Loka* sonnets is published, in which there are not only flashes from his childhood years but an awareness that precisely these memories provided him with »impetus and food for revelation of all forces« throughout his life. Precisely in these sonnets can be found explicit thought about human consistency which bubbles »from an awareness of roots«.*

He died in Argentina (2006) and is buried in Zale cemetery in Ljubljana.